

31 MART AZƏRBAYCANLILARIN SOYQIRIMI GÜNÜDÜR

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda, ümumən Cənubi Qafqazda ictimai-siyasi və hərbi vəziyyətin müəyyənləşməsinin bir sıra səbəbləri vardı. Həmin səbəblərdən birincisi, çarizmin uzun əsrlər boyu qeyri-xristianlara qarşı dini və milli ayrı-seçkilik, xalqları bir-birinə qarşı qoymaqla öz imperialist siyasətini həyata keçirməsi, müsəlmanlara etibar edilməməsi, onların dövlət işlərinə və orduya yaxın buraxılmaması idi. Bu cür münasibət Müvəqqəti hökumətin hakimiyyəti dövründə də davam etdirilmədi. İkinci səbəb, ermənilərin Cənubi Qafqazda şovinist millətçi siyasət yeritmələri, Türkiyə və Azərbaycan torpaqları hesabına erməni dövləti yaratmaq planları idi. Onlar bu məkrli siyasətlərini, əvvəlcə çar Rusiyası, sonra isə hakimiyyəti zorakı yolla ələ keçirən bolşevik Sovet hökumətinin himayəsindən istifadə etməklə həyata keçirmək fikrində idilər. Üçüncü səbəb, bolşeviklərin proletar diktatürasının yaradılmasını önə çəkməsi və sinfi mübarizəni geniş təbliğ etmələri idi.

Bolşeviklər sözdə milli azlıqların hüquqlarından geniş bəhs etsələr də, işdə bunun tam əksini görürüldü. Bolşeviklər millətlərə demokratik dəyərlər bəxş etmək əvəzinə, onlar arasında sinfi mübarizəni təbliğ edir, silahlı toqquşma və qardaş qanının axılması siyasətini yeridirdilər. Bolşeviklər insanları ideyaya inandırma prinsiplərinə deyil, özünü doğrultmayan gücə önəm verir, xalqlar siniflərə bölək onları arasında bənəmşmə düşmənçilik yaradırdılar. Bu insana nifrət ideyası sonralar yüz minlərlə günahsız insanın ölümü ilə nəticələnməmişdir.

1917-ci ilin fevral inqilabından sonra Azərbaycanın qabaqcıl ziyalıları beş düşünürdülər ki, Rusiyada qurulacaq federativ və demokratik hökumət Cənubi Qafqazda milli ədavətin qızdırılmasına imkan verməyəcək, milli ayrı-seçkilikə son qoyacaqdır. Hətta Müsəlman fraksiyasının sədri F.XoySKI Bakıda fəaliyyət göstərən müsəlman ictimai təşkilatlarının adından Rodzyankonun ünvanına göndərdiyi teleqramda bundan sonra Rusiyanın bütün vətəndaşlarına, o cümlədən müsəlmanlara da milli, siyasi, milli və dini azadlıqların və bərabərliyinin verəcəyinə əminlik bildirmişdi.

Belə bir dövrdə Bakı Sovetinin siyasi hakimiyyəti ilə erməni silahlı qüvvələrini bir araya gətirən S.Şaumyan özlərini tek hakimiyyəti qurmaq üçün ciddi silahlanmağa başlamışdılar. Bu silahlanma zamanı üstünlük ermənilərə əlində idi. Belə ki, 1918-ci il yanvarın 18-də başda Q.N.Korqanov, B.P.Şeboldayev və İ.V.Malığın olmaqla Hərbi İnqilabi Komitə Tiflisdən Bakıya köçürülmüşdü. Komitənin bürosu isə Biləcəri stansiyasında yerləşdirilmişdi.

Bakıda A.Gülxəndyanın rəhbərliyi altında Erməni Milli Şurası yaradıldıqdan sonra erməni silahlı dəstələrinin yaradılmasına xüsusi diqqət verilməyə başlanmışdı. "Daşnaksütüyun" partiyası və Erməni Milli Şurasına tabe olan yaxşı silahlanmış hərbi dəstələr yerləşmişdi. Onlara keçmiş rus ordusundan böyük miqdarda silah gətirilmişdi. Eyni zamanda kifayət qədər pul vəsaitinə malik olan Erməni Milli Şurası tərsis olunmuş əsgərlərindən, əsasən tüfəng almışdılar. Bundan başqa, daşnaklar keçmişdə hərbi təcrübəyə malik idilər. Belə ki, onlar rus ordusunda xidmət etmişdilər.

1918-ci ilin mart ayında Şəhərin erməni milli hərbi hissələri Q.Korqanovun yaratdığı başdağlı silahlı qüvvə ilə birləşdilər. Bakıda qırımı ordunun qarğarq reisi isə çar ordusundan keçmiş polkovnik, "Daşnaksütüyun" partiyasının üzvü Z.Avetisov idi.

A.Ivanov "Bakı Kommunasının Komissarları" adlı xatirəsində mart hadisələrini zamanı bolşevik qüvvələrini düzülüşünü belə göstərmişdi: İcraiyyə Komitəsi tərəfindən yenidən formalaşdırılmış Qırmızı Ordunun beynəlxalq batalyonu, fəhlə qırımı ordusu, 35-ci Türkünstan polku, 2-ci erməni polku, daşnakların erməni drujinaları, "Qars" və "Ərdəhan" gəmiləri. İvanovun qeyd etdiyi qırımı ordunun tərkibində, əsasən erməni və ruslar idi. O, türk-müsəlmanlardan bir nəfərinin də adını çəkmişdi.

Qafqaz cəbhəsinin ləğv olunması nəticəsində vətəne qayıtmaq olan rus əsirlərindən əsgər və zabıtları silah və sursatları dəyər-dəyməzənə ruslara (molokanlara) və daha çox ermənilərə satıldılar. Ümumiyyətlə, Bakı Sovetinin silahlı qüvvəsi 6 min nəfərdən ibarət idi. Bundan 3-4 minə qədər olan daşnak qaşun hissələri Bakı Sovetinin ixtiyarına verilmişdi.

1918-ci ilin mart hadisələri zamanı bolşevik hərbi drujina dəstəsinin üzvü olan A.Qalustyanın xatirəsində "Mart hadisələri zamanı" onun evində "partiyaların Bakı Komitəsinin hərbi drujinalarının qarğarqahının yerləşməsi", Şaumyanın göstərişi ilə propaqand Batmanovdan alınan silahların onun evinə yığılmasından bəhs olunur. Daha sonra xatirədə "Hərbi drujinanın reisi Kostya Batmanovun gəncləri vintovkalı, pulemyotları söküb və yığmağı öyrətməsi" qeyd edilir.

Azərbaycanda fəaliyyətdə olan hərbi hissələrdə türk-müsəlmanlardan bir nəfər də onun nümayəndə yox idi. Çünki nə çarizmin, nə də Müvəqqəti hökumətin dövründə türk-müsəlman əhəlisindən orduya çağırılmırdı. Həmin dövrdə "Açıq söz" qəze-

tinin yazdığına görə Əsgər Sovetlərinin iştirakında Azərbaycanlıların alınmasının əsas səbəbi, onların əsgərliyə çağırılmaması ilə bağlı idi. Ona görə də əsgərlər içərisində Azərbaycanlıları təmsil edən səlahiyyəti nümayəndə yox idi.

Bütün bunlara baxmayaraq, Azərbaycan Milli Şurası ordunun yaradılmasına xüsusi diqqət verməyə başla-

yırdı. Görkəmli Azərbaycan ziyalısı Y.V.Çəmənzəminli ordunun yaradılmasının vacibliyini önə çəkərək qeyd etirdi ki, "qoşun düzəldin! Zərurət vaxtı ölkəmizi əmin-amanlığa çıxaran milli əsgər olacaq". Bakıda, Yelizavetpolda və Azərbaycanın başqa bölgələrində yaradılan müsəlman milli hissələrinin özəyni və müsavətlərin silahlı istinadına buraya Petroqrad tərəfindən gətirilmiş "Tatar süvari polku" deyilən polk təşkil etdi. 1917-ci il noyabr ayının ortalarında müsavətlər Bakıda praporşiklər də məkəbi açmışdılar.

Azərbaycan Milli Şurasının təşkil etmək istədiyi ordunun qurulması işi ağır gedirdi. Onun qurulması üçün heç bir kömək yox idi. Qafqazda Rusiyanın hərbi əməliyyatı Türkiyəyə qarşı çevrilməsi və Azərbaycanlıların da türklərlə tarixi, dini, etnik, dil birləşməsi müəyyən şübhələrini yaranmasına şərait yaradırdı. Belə bir şəraitdə Azərbaycanlılar üçün hərbi cəhətdən təşkilatlanma çox çətin idi.

Əgər əvvəllər, bolşeviklər onları súpürüb bir kənara atıb "tatar-erməni" qırğını və vətəndaş müharibəsindən uzaqlaşmağa çağırırdırsa, indi iki millət arasındakı toqquşmaların öz xeyirlərinə olduğunu aydın başa düşürüldü. Çünki potensial cəhətdən bolşeviklər üçün daha təhlükəli olan türk-müsəlmanlar Bakıda hərbi cəhətdən hələ zəif idilər, digər tərəfdən, hətta daşnakların qələbəsi də Şəhərdə erməni azlığının daimi hakimiyyəti ilə nəticələnməzdi.

S.Şaumyanın rəhbərliyi etdiyi və üzvlərinin çoxu ermənilərdən ibarət olan Bakı Sovetinin hakimiyyətdə qalmasını "Daşnaksütüyun" partiyası və Erməni Milli Şurası da arzulayırdı. Ermənilərin RFSFR XKS sədri V.I.Leninin onları müdafiə edən 1917-ci il dekabr dekretindən və bu dekretin yerinə yetirilməsini S.Şaumyanın tapşırılmasından da xəbərləri vardı. Ermənilər "Müsavat" partiyasının güclənməsini və Bakıda mərkəzi hakimiyyəti Azərbaycan türklərinin əlinə keçməsinə də istəmirdilər. "Vahid və bölünməz Rusiya" tərəfindən olan esərlərdə müsavətlərin qüvvələnməsindən qorxurdular.

1918-ci il mayın 16-da fəhlələr qarşısında çıxış edən S.Şaumyan bildirmişdi ki, müsavətlərin Bakını Muxtar Azərbaycanın paytaxtı elan etmək planı vardır. S.Şaumyanı qorxudan Azərbaycanın muxtariyyəti, Azərbaycan türklərinin müstəqil dövlət qurması şansı idi. O, heç cür razılaşa bilmirdi ki, Azərbaycan müstəqil olsun. Bakıda daşnaklarla belə əməkdaşlıq edən və bütün dünya millətlərinin qurtuluşundan bəhs edən bolşeviklər Azərbaycanlıların muxtariyyəti burjuaziyannın muxtariyyəti hesab edirdi. Ermənilər müstəqilliyinə gəldikdə isə, S.Şaumyan canı dilən bə işin həyata keçməsinə çalışır və özü də həmin işə rəhbərlik edirdi.

Bakı və civarlarının bolşevikləşdiyini zənn edən S.Şaumyan erməniləri və rus əsgərlərini, xüsusilə, Xəzər hərbi dəniz donanması matroslarını türk-müsəlman əhaliyə qarşı təhrik etməyə başladı. S.Şaumyan yaxşı başa düşürdü ki, nə qədər ki, "Müsavat" partiyası və Müsəlman Milli Şurası mövcuddur, onların təhrikəçiliyi mümkün olmayacaqdır. Çünki Bakının türk-müsəlman əhəlisinin demək olar ki, hamısı Müsavatı və Müsəlman Milli Şurasını müdafiə edirdi.

Şəhərdə çoxsaylı erməni silahlı dəstələrinin olmasına göz uman bolşeviklər martın 29-da gəmi ilə Lənkərana qaçmaq üçün topaş müsəlman zabit və əsgərlərini Stepan Şaumyanın tapşırığı ilə tərki-silah etdilər. Bu təxribatın təşkilatçıları çalışırdılar ki, Azərbaycanlıları cavab hərəkəti ilə tərki-silah sövq etsin və onlara qarşı əsl müharibəyə başlamaq üçün bəhanə əldə etmiş olsunlar.

Həmin təşkilatların əhali arasında nüfuz günden-günə artdı.

Türk-müsəlmanların əsas hissəsini öz arxasında aparən "Müsavat" partiyası Bakı Sovetini imkan vermir idi. Şəhərdə hakimiyyəti tamamilə öz əlinə alırdı.

Əyaltlərdə də tam üstünlük "Müsavat" partiyasının və Müsəlman Milli Şurasının tərəfində idi. Ona görə də bolşeviklər başa düşürüldü ki, Şəhərdə hakimiyyət uğrunda mübarizədə ilk növbədə "Müsavat"ın siyasi təsiri aradan qaldırılmalı və onların sosial daşaqaları məhv edilməlidir.

Erməni əhəlisinin bütün siniflərinin nümayəndələri bu müharibədə iştirak etməyi özlərinə "borc" bildirdi. Burada neft sənayeçiləri, mühəndisler, hakimlər, kontor işçiləri, bir sözlə, erməni əhəlisinin bütün təbəqələri öz "vətəndaşlığı" borcunu icra edirdilər. S.Şaumyanın Moskvalıdan hərbi kömək almaq üçün Stalinə məktub yazaraq xahiş etirdi ki, Qafqaz qırımı ordusunu (oxu: erməni ordusunu - V.A.) təşkil etmək üçün təcili olaraq on milyon manat (rubl) ayrsınlar.

Şaumyanı Bakıda silahlı çevrilişə həyata keçirmək üçün bəhanə lazım idi. Bu fikri sovet tarixçiləri də təsdiqləmişdilər. XX əsrin sovet tarixçilərinin S.Sef qeyd etdiyi ki, "bolşeviklərə silahlı mübarizə aparmaq üçün yalnız bəhanə lazımdır".

Həqiqətən də hadisələrin sonrakı gedişi S.Şaumyan və onun ermənilərən ibarət ətrafı Şəhərin müsəlmanların yaşayın hissəsinə hücum etmək üçün yalnız bəhanə lazımdır oldu. 1918-ci ilin "Evelina" gəmisində Lənkərana getməyə hazırlaşan əsgərlərin tərki-silah edilməsi hadisəsi oldu. Belə ki, martın 29-da məşhur kapitalist Şəmsi Əşədullayev oğlu, zabit Ə.Əşədullayevın komandanlığı altında "Dikaya diviziya" hissələri sovet hakimiyyəti orqanlarının icazəsi olmadan (əslində heç icazə də lazım deyildi - V.A.) Lənkərana yola düşməklə Bakı limanında "Evelina" paraxoduna mindilər.

Şəhərdə çoxsaylı erməni silahlı dəstələrinin olmasına göz uman bolşeviklər martın 29-da gəmi ilə Lənkərana qaçmaq üçün topaş müsəlman zabit və əsgərlərini Stepan Şaumyanın tapşırığı ilə tərki-silah etdilər. Bu təxribatın təşkilatçıları çalışırdılar ki, Azərbaycanlıları cavab hərəkəti ilə tərki-silah sövq etsin və onlara qarşı əsl müharibəyə başlamaq üçün bəhanə əldə etmiş olsunlar.

Arxiv sənədində göstərilir ki, müsəvatçılar alınmış silahların qaytarılması haqqında inqilabi komitəyə ultimatum veridilər və bu məqsədlə öz nümayəndə heyətlərini göndərdilər. Həmin gün Hərbi İnqilab Komitəsinin S.Şaumyanın, eləcə də "Müsavat" partiyası nümayəndəsi M.Ə.Resulzadənin iştirakı ilə keçirilən təcili müşavirədə alınmış silahların "Hümmət" təşkilatı vasitəsilə qaytarılması qərar alındı. Bolşeviklərin rəhbərlik etdiyi Bütün bunlara baxmayaraq, bu top atəşləri nəticəsində Şəhərin tikililərinə və əhəlisinə böyük ziyan dəymişdir. İş o yerə çatmışdır ki, hətta müsəlmanların bolşevik olması da onları xilas etməmişdir.

Nərimanov yeni yaranmaqda olan sovet hakimiyyətinin ilk acı zərbəsinə məhz Bakıda, 1918-ci il mart qırğını zamanı almışdır. Belə ki, mart hadisələri zamanı Şaumyanın rəhbərlik etdiyi sovet hakimiyyətinin "müdafiəçiləri" olan erməni silahlı dəstələri az qala Nərimanovu və onun ələ üzvlərini qətlə yetirmişdilər. N.Nərimanov nəinki silahlı toqquşmanın qarşısını almaq imkanına malik idi, əksinə, onun özü ölümlə üz-üzə qalmışdır. İş o yerə çatmışdır ki, hətta müsəlmanların bolşevik olması da onları xilas etməmişdir.

Daşnaklar deyirdi: "Biz heç bir bolşevik tanımırıq, sən müsəlman-sansa, bu kifayətdir". Onlar kimi istəyirdilər, onu da öldürürdülər, kimi istəyirdilər, qarət edir, soyundurur, evini soyub-talayırıdılar. Müsəlmanlara qarşı belə vəhşilik dünyanın heç bir yerində indiyə kimi görünməyib.

Şəhərdə Bakı Sovetinin erməni-rus bolşevik qüvvələri Azərbaycanlılara qarşı qanlı qırğınları zamanı ictimai və şəxsi binalara da çox böyük ziyan dəymişdir. Belə ki, "Açıq söz" və "Kaspi" qəzetlərinin redaksiyaları yandırılmış, Bakıda ən iri məscid bəzəlməmişdir.

Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının sənədləri içərisində ictimai və şəxsi binaların ermənilər tərəfindən dağıdılması ilə bağlı çoxsaylı sənədlər vardır. Belə sənədlərdən biri, 1918-ci il noyabrın 22-də komissiya üzvləri Məmməd xan Təkinski ilə A.E.Kluqerin birgə tərtib etdikləri protokolun materiallarıdır. Həmin sənəddə göstərilir ki, bu ilin sentyabrında Azərbaycan-türk ordusunun Bakı Şəhərinə daxil olması ilə Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının sədri Ələkbər bəy Xasməmmədovun tapşırığı əsasında komissiyannın üzvü Mirzə Cavad Axundzadə fotoqraf Litvinovun köməyi ilə Bakıda görkəmli ictimai və müsəlmanların şəxsi binalarının şəklini çəkmişdi.

Ermənilərin dinc müsəlmanları qətlə yetirmələri, yalnız 36-cı Türkünstan polkunun tələbindən və dənizçilərin hədələrindən sonra dayandırılmışdır. Dənizçilər tələb etmişdilər ki, əgər ermənilər müsəlmanları öldürməkdən əl çəkməsələr, onda ermənilərin yığdığı hissələrə toplardan atış açacağılar. "Ərdəhan" və "Krasnovodsk" hərbi gəmiləri Şəhərin şərq hissəsində yerləşən lımanına yaxınlaşmışdı. Yalnız bundan sonra ermənilər məcbur olub atəşi və qırğınları dayandırmışdılar.

O, "müsəlman əhəlisinin bolşeviklərə quldur, soyğunçu kimi baxdıqlarının" da qeyd etmişdir.

1918-ci ilin mart hadisələri zamanı bolşevik drujinaçılarının sırasında türk-müsəlmanlara qarşı döyüşən A.Baranov xatirəsində "... qalaya hücum edən döyüşçülərin rəhbəri Anastas İvanoviç Mikoyan olduğunu, onun ayağından yaralandığını, ... Çəmbərkənd ətrafında daşnak hərbi hissələrinin bütün müsəlmanları qətlə yetirdiyini qeyd etmişdir".

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin qərarı ilə 1918-ci il iyulun 15-də yaradılmış Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının topladığı sənədlərdə, yalnız Bakıda 12 mindən çox türk-müsəlman əhəlisinin qətlə yetirildiyi qeyd olunmuşdur.

Hümmətçilər də uzun müddət öz məqalə və çıxışlarında, müraciətlərində mart hadisələrini milli qırğın kimi səciyələndirmişdilər. Hətta, bolşevik mövqeyindən çıxış edən "Hümmət" partiyası mart qırğınlarına laqəy qatıla bilməmişdi. Partiyannın məlumat orqanı olan "Hümmət" qəzeti mart hadisələri ilə bağlı öz səhifəsində məktub dərc etdirmişdi. Məktubda deyilirdi ki, əvvəl siyasi karakter daşıyan mübarizə sonradan milli xarakter aldı. Biz

T.Svyatopolski yazır ki, əksinə, bu qırğınlardan razı qalan və "döyüşün nəticələri bizim üçün əlacdır" - deyən Şaumyan aprelin 13-də "qələbəni" Xalq Komissarları Sovetinə sevincilə məlumat vermişdi.

S.Şaumyanın 1918-ci il aprelin 13-də RFSFR Xalq Komissarları Sovetinə göndərdiyi məktubunda qeyd edildirdi ki, martın 30-31-də və aprelin 1-də Bakı Şəhərində baş vermış vuruşmada bizim tərəfdən sovet qırımı qvardiyası, təşkil etdiyimiz beynəlxalq qırımı ordu, qırımı donanma və erməni milli hissələri vuruşurdular. Daha sonra o yazırdı ki, həm yerli Sovetnin, həm də buraya gəlmiş Qafqaz ordusunun qüvvələrinə, hərbi-inqilab komitəsinin səylərini birləşdirərək 6000 nəfər yaxşı silahlı qüvvə təşkil edib bildiki. "Daşnaksütüyun"un da 3-4 min nəfərlik milli hissələri var idi, onlar da bizim ixtiyarımızda idi. Milli hissələrin iştirakı vətəndaş müharibəsinə qismən milli qırğın xarakterini vermişdi, lakin buna yol verməmək mümkün deyildi. Biz bilərəkdən buna yol verirdik. Müsəlman yoxsulları böyük zərər görmüşlər.

S.Şaumyanın özü günahsız Azərbaycanlıların öldürülməsini etiraf etsə də, yəne də qırğına sinfi döndürməyə çalışaraq öz qanlı əməllərinə haqq qazandırmışdı. 1918-ci ilin may ayında S.Şaumyan yazırdı: "Düzür, Bakıda yoxsul müsəlmanlardan önlənər və, lakin onlar bay və xanlar tərəfindən aldatma yolu ilə Sovet hakimiyyətinə, fəhlələrə qarşı qaldırılmış qara kütlələr idilər".

S.Şaumyan Bakıda erməni-rus bolşevik, menşevik, eser və kadet silahlı dəstələri tərəfindən qəddarlıqla qətlə yetirilən 12 mindən çox Azərbaycanlı qara kütlə adlandırır və bunula da özlərinin cinayətkar əməllərini ört-basdır etmək istəyirdi. Lakin cinayəti gizlətmək mümkün deyildi, çünki minlərlə cəzə insanın qanı tökülmüşdü və şahidlər vardı.

1918-ci il aprelin 2-də Cənubi Qafqaz Seyminin yığıncağında Bakıda çevrilmiş haqqında məsələ müzakirə olunsun da, buradaki erməni və gürcü nümayəndələri həmin qırğının əsl mahiyyətini gizlətməyə çalışmışdılar. Belə ki, yığıncaqda çıxış edən gürcü menşeviki, Seymin daxili işlər naziri İsidora Ramişvili bildirmişdi ki, bolşeviklərin Bakıda hakimiyyəti ələ keçirmələrinin bütün Cənubi Qafqazda hakimiyyəti ələ keçirmək üçün Tiflis üzərinə hücumun genişləndirilməsinə başlanğıcı hesab etmək olar. Lakin o, Bakıda Şaumyanın başçılığı etdiyi Bakı Sovetinin erməni silahlı dəstələri dinc Azərbaycanlılara qarşı törətdikləri qırğınlardan bir kəlmə də danışmamışdı. Yığıncaqda yalnız Azərbaycanlı nümayəndələrinin məsələni kəskin qoymaları Cənubi Qafqaz Seyminin bolşeviklərə qarşı ciddi addım atmasına səbəb olmuşdu. Burada sosialist müsəlman blokunun nümayəndəsi A.Səfikürdski də, bolşevik-erməni silahlı qüvvələrinin qanlı əməllərinə son qoymağın Cənubi Qafqaz Seyminin ciddi tədbirlər görülməsini tələb etmişdi. O, öz çıxışında bildirmişdi ki, əgər Zaqafqaziyyə hökuməti mövcuddursa, onda biz tələb edirik ki, bu tədbirlər qəbul olunsun.

Müsəlman sosialist blokunun sədri Z.Q.Məmmədbəyov Bakıda Azərbaycanlılara qarşı qanunsuzluqların aradan qaldırılması və vəhşiliklərin qarşısının alınması üçün təcili tədbirlərin görülməsini, M.Ə.Resulzadə isə Azərbaycana yardım edilmədiyini təqdirde Seymi boykotla qorxutmuşdu.

Seymin hesabat yazısında göstərilirdi ki, Bakı Şəhərində bolşeviklərin müsəlmanlara qarşı silahlı çıxışından sonra dinc müsəlman əhəlisinə qarşı misli görünməmiş cinayətlər törədilmişdir. Zaqafqaziyyə Seymi bolşevik çıxışlarını ləğv etmək üçün Zaqafqaziyyə hökumətinə lazımı göstərişlər verməyi qərarla almışdı.

Lakin bütün bunlar Azərbaycanlılara qarşı ermənilər tərəfindən törədilən qırğınların qarşısının alınmasında yətəri olmamışdır.

Bələklikə, ermənilər bolşevik-sovet hakimiyyətinin himayəsindən istifadə edərək 1918-ci ilin mart ayında minlərlə dinc Azərbaycanlı qətlə yetirmiş, evlərinə qarət edib yandırmış, mədəniyyət abidələrinin vəhşicəsinə dağıtmış və öz ata-baba torpaqlarından didirgin salmışdır.

Hazırda Ermənistan silahlı qüvvələrinin Azərbaycan torpaqlarının 20 faizini işğal etməsi, bir milyon qaçqının acınacaqlı vəziyyətdə yaşaması və bütün bu hadisələrə ABŞ və Qərb dövlətlərinin göz yummaları, yaxud xristian təəssübkeşliyi ilə ermənilərə himayədarlığı bir daha onu göstərir ki, dünyada xristian həmrəyliyi hələ də qalmaqda və Ermənistan Respublikası haqsız olaraq müdafiə olunmaqdadır. Azərbaycan xalqı bu tarixi dərsərdən nəticə çıxartmalı, dostunu-düşməni tanımalı və şərait yetmişmiş kimi işğal olunmuş ərazilərini azad etməlidir.

Vağıf A.BİŞOV, AMEA A.A.Bakixanov adına Tarix İnstitutunun elmi işçisi, tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent